

Wojciech Góralski

"Rozwód w świetle akt Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1918-1945. Studium historyczno-prawne", Zdzisław Zarzycki, Kraków 2010 : [recenzja]

Ius Matrimoniale 18 (24), 247-252

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**ZDZISŁAW ZARZYCKI, ROZWÓD W ŚWIETLE AKT SĄDU
OKRĘGOWEGO W KRAKOWIE W LATACH 1918-1945.
STUDIUM HISTORYCZNO-PRAWNE, KSIĘGARNIA AKADEMICKA,
KRAKÓW 2010, SS. 755**

Zdzisław Zarzycki, adiunkt w Zakładzie Prawa Kościelnego i Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, autor wielu publikacji z zakresu historii prawa, inspirowany postulatami historyków prawa Wacława Uruszczaka i Stanisława Płazy oraz cywilisty Janusza Szwaji, podjął żmudne badania nad rozwodami uzyskiwanymi w Sądzie Okręgowym w Krakowie po 1918 roku. Badania te objęły okres, w którym w Małopolsce (były zabór austriacki) obowiązywały poaustriackie przepisy prawa małżeńskiego, których istotna część została skodyfikowana w Kodeksie cywilnym austriackim z 1811 roku (wszedł w życie rok później), opartym na alternatywnej formie mieszanej, tj. świecko-wyznaniowej, zawierania małżeństwa.

System austriacki przyjmował – co do zasady – zawarcie małżeństwa oraz jego rozwiązanie oparte na normach wyznaniowych kilku uznanych prawnie przez państwo kościołów i innych związków wyznaniowych (rzymskokatolickiego, grekokatolickiego, prawosławnego, ewangelickiego i mojżeszowego), co oznaczało różnorodność rozwiązań. Od roku 1868 (i 1870), na podstawie regulacji pozakodeksowej, istniała możliwość, stanowiąca wyjątek, zawarcia małżeństwa także w formie świeckiej (korzystały z niej osoby: 1) niemogące zawrzeć związku małżeńskiego w formie wyznaniowej z przyczyn nieznanych prawu świeckiemu; 2) niemające przynależności do żadnego kościoła i innego związku wyznaniowego uznanego przez państwo; 3) bezwyznaniowe). Ustawodawstwo austriackie, jakkolwiek preferowało zawieranie małżeństw nupturientów w obrębie poszczególnych wyznań, to jednak w niektórych przypadkach zezwalało na małżeństwa wyznaniowo mieszane; zabraniało natomiast związków strony chrześcijańskiej ze stroną niechrześcijańską (w praktyce chodziło o wyznawców judaizmu).

Gdy chodzi o rozwód, to w świetle prawa austriackiego był on niedopuszczalny jedynie dla katolików (możliwa była dla nich jedynie separacja lub stwierdzenie nieważności, nazywane „unieważnieniem”).

Natomiast związane małżeństwem osoby innych wyznań mogły otrzymać rozwód z ważnych przyczyn określonych w Kodeksie cywilnym austriackim, z zachowaniem procedur państwowych przed sądami powszechnymi. Tego rodzaju rozwiązania, uznawane powszechnie za archaiczne, pomyślane jako przejściowe, de facto przetrwały w Austrii do 1938 roku, w Polsce zaś aż do końca 1945 roku.

Co się tyczy aspektu badań nad rozwodem orzekanym przez Sąd Okręgowy w Krakowie w latach 1918–1945 (cezury te są w pełni uzasadnione), to Autor zaznacza, iż badania te dotyczą tej sfery działania prawa, którą krakowski socjolog prawa Krzysztof Pałeczki nazwał w 1977 roku „funkcją awaryjnego i pragmatycznego działania prawa (rodzinnego)” (s. 15). Chodzi tutaj o ten etap działań małżonków, który jest sprzeczny z normami systemów pozaprawnych, lecz koniecznych z punktu widzenia praktyki życiowej. Autor, biorąc pod uwagę szereg okoliczności (prowadzenie procesów rozwodowych według prawa austriackiego; zastąpienie w 1933 roku procedury rozwodowej austriackiej procedurą polską; wprowadzenie w 1939 roku dualistycznego – niemieckiego i polskiego – modelu sądownictwa okupacyjnego), stawia sobie podstawowe pytania, na które usiłuje odpowiedzieć.

Praca ma charakter interdyscyplinarny, obok bowiem historii prawa małżeńskiego osobowego i historii procesu cywilnego, obejmuje także historię prawa wyznaniowego. Jest to studium historyczno-prawne, w którym został ukazany przebieg typowego procesu rozwodowego w oparciu o akta sądowe (109 przypadków). Analizując te ostatnie (liczą łącznie 12.429 kart) – w odniesieniu do poszczególnych spraw, toczących się przez okres około pół roku (postępowanie apelacyjne w ok. 66% przypadków trwało ponad pięć miesięcy) – Autor ukazuje szczegółowo losy owych procesów we wszystkich instancjach.

Podstawowym źródłem służącym opracowaniu są przechowywane w Archiwum Państwowym w Krakowie (Oddział 3) akta 109. spraw rozwodowych Sądu Okręgowego w Krakowie oraz akta wyższych instancji. Trzy sprawy pochodzą z okresu międzywojennego, trzydzieści siedem z okresu okupacji hitlerowskiej oraz dziewięć z 1945 roku.

Konstrukcja monografii jest w pełni uzasadniona, a opiera się na 10. rozdziałach, z których trzy pierwsze mają charakter dogmatyczny, normatywno-doktrynalny i wprowadzający do dalszych rozdziałów o charakterze przeważająco empirycznym.

Rozdział I: „Rozwód małżeństwa zawartego w formie wyznaniowej i świeckiej” ma charakter wprowadzający. Omawia się w nim kwestie

zawarcia małżeństwa i rozwodu w Polsce do 1918 roku, poglądy społeczno-prawne na temat małżeństwa i rozwodu w II Rzeczypospolitej, ogólnokrajowe prawodawstwo o małżeństwie i rozwodzie w II Rzeczypospolitej, rozwód na terenie byłego zaboru rosyjskiego, rozwód na terenie byłego zaboru pruskiego, rozwód na terenie Spiszu i Orawy, zawarcie małżeństwa i rozwód obywateli polskich w latach 1939-1945 oraz reformę prawa małżeńskiego osobowego w 1945 roku.

W rozdziale II: „Rozwód małżeństwa zawartego w formie mieszanej (świecko-wyznaniowej) w austriackim prawie cywilnym (w Kodeksie cywilnym z 1811 roku)” czytelnik zapoznaje się z podstawami materialno-prawnymi rozwodu tegoż Kodeksu oraz z jego przepisami o postępowaniu rozwodowym, przy czym w obrębie tego drugiego wątku tematycznego znalazło się także zreferowanie polskich przepisów procesowych (z lat 1939-1945 i z roku 1945).

Rozdział III: „Małżeństwo i rozwód w prawie wewnętrznym Kościołów i innych związków wyznaniowych” obejmuje omówienie zagadnienia małżeństwa i rodziny w Kościele katolickim oraz w prawie i nauce wyznań niekatolickich (kościół prawosławnych, kościołów protestanckich, religii mojżeszowej, innych wyznań prawnie uznanych w II Rzeczypospolitej).

Gdy chodzi o małżeństwo i rozwód w Kościele katolickim, to należało sięgnąć w większym stopniu do literatury nowszej. W punkcie „Pojęcie małżeństwa” zabrakło opisowej definicji tego związku zawartej w kan. 1055 § 1 Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku. We fragmencie poświęconym nierozzerwalności małżeństwa wypadało wspomnieć o dyspensie papieskiej *super rato, sed non consummato*. Do istoty małżeństwa nie zaliczono jego sakramentalności. Należało poza tym zwięźle przedstawić pojęcie stwierdzenia nieważności małżeństwa.

W rozdziale IV: „Akta rozwodowe na tle innych cywilnych” Autor przedstawia stan źródeł praktyki sądowej, w oparciu o które przeprowadził swoje badania empiryczne. Po zaprezentowaniu akt spraw małżeńskich niemajątkowych na tle innych spraw cywilnych, ukazano akta spraw rozwodowych na tle innych spraw małżeńskich niemajątkowych, następnie repertoria sądowe (i dokonane w nich wpisy), wreszcie archiwizację rozwodowych akt sądowych. Niezmiernie ważne miejsce zajmują tutaj tabele w wykazaniach spraw. Cenna jest ocena wiarygodności treści wpisów w repertoriach sądowych. Czytelnik dowiaduje się m.in., że przeciętne akta rozwodowe liczą średnio 114 kart

i nie należą do najobszerniejszych z przebadanego okresu na tle innych spraw małżeńskich lub generalnie cywilnych.

Rozdział V: „Sąd rozwodowy i osoby urzędowe” ma za przedmiot charakterystykę udziału organów wymiaru sprawiedliwości (Sąd Okręgowy w Krakowie, Sąd Apelacyjny w Krakowie, Sąd Najwyższy w Warszawie) i innych osób urzędowych (protokolanci i pracownicy sekretariatu, pełnomocnicy procesowi, obrońca węzła małżeńskiego, który występował do końca 1945 roku, kurator pozwanego, prokurator) w przeprowadzaniu procesów rozwodowych. Sporządzono tu ponadto szereg tabel, m.in. z wykazami sędziów orzekających w poszczególnych instancjach.

Rozdziały VI, VII i VIII monografii, stanowiące pewien odrębny jej segment, zawierają charakterystykę procedur rozwodowych przed kolejnymi instancjami sądowymi (pierwszą – Sądem Okręgowym; drugą – Sądem Apelacyjnym; trzecią – Sądem Najwyższym). Tak więc w rozdziale szóstym, odnoszącym się do postępowania w pierwszej instancji, zreferowano kolejno kwestie z zakresu: właściwości sądów powszechnych w sprawach rozwodowych, wszczęcia procesu rozwodowego i dalszych czynności, wstępnych czynności sądowych, przebiegu rozprawy, wydania wyroku, czynności po wydaniu wyroku oraz czasu trwania procesu. W rozdziale siódmym, poświęconym postępowaniu apelacyjnemu, omówiono dopuszczalność apelacji, kształt skargi apelacyjnej, interes prawny we wnoszeniu apelacji (wnoszonych głównie przez obrońcę węzła małżeńskiego), postępowanie sądowe, wnioski stron po zakończeniu postępowania apelacyjnego oraz czasu trwania procesu. Rozdział ósmy, dotyczący postępowania rewizyjnego (i kasacyjnego) w Sądzie Najwyższym, zawiera wywody Autora na temat dopuszczalności rewizji, budowy skargi rewizyjnej (i kasacyjnej), rewizji i kasacji w sprawach rozwodowych (4 rewizje i 3 kasacje), postępowania sądowego, orzeczeń Sądu Najwyższego oraz czasu trwania procesu. Czytelnik dowiaduje się, że wnoszenie do Sądu Najwyższego rewizji i kasacji było rzadkością (w stosunku do ilości apelacji wnoszonych do Sądu Apelacyjnego).

Rozdział IX opracowania: „Koszty procesowe” dotyczy kosztów sądowych (m.in. opłat sądowych i kosztów postępowania) i zastępstwa procesowego, a także orzeczeń sądowych o kosztach procesu rozwodowego i egzekucji kosztów. Nie pomija Autor kwestii prawa ubogich, wskazując na jego wymiar społeczny i ekonomiczny (interesujący jest wątek dotyczących samej procedury – austriackiej i pol-

skiej – udzielania tego prawa). I tutaj nie zabrakło tabel: z wykazem spraw rozwodowych, w których ubiegano się o prawa ubogich, a także z wykazem wybranych spraw rozwodowych wszczętych w Sądzie Okręgowym w Krakowie (z uwzględnieniem treści orzeczenia o kosztach procesu).

„Ogólna charakterystyka rozwodzącej się populacji i przyczyn rozvodu” to tytuł kolejnego, X rozdziału książki. Po wskazaniu (na podstawie przykładów) cech demograficznych i społecznych rozwodzących się małżonków (płeć małżonka wszczynającego proces rozwodowy, wiek małżonków, czas trwania małżeństwa, miejsce zamieszkania, wykształcenie i zawód, wyznanie, miejsce i forma zawarcia małżeństwa, okres narzeczeński, ponowne małżeństwa stron, dzietność małżonków), Autor koncentruje swoją uwagę wokół źródła konfliktów małżeńskich (na przykładach), ilustrując to tabelą stu przypadków (bardzo interesujące dane), które następnie omawia według owych źródeł: cechy osobowe małżonków (niezgodność charakterów, alkoholizm i narkomania, niegospodarność i lekkomyślność, nieudane życie małżeńskie, skłonności konfliktowe, nieuzasadniona zazdrość, zatargi majątkowe), konflikty wynikające z obiektywnej sytuacji rodziny (choroba współmałżonka, różnice w poglądach politycznych i społecznych, różnice religijne i narodowościowo-rasowe, szkodliwy wpływ osób trzecich, zbyt wczesne zawarcie małżeństwa, znaczna różnica wieku między małżonkami, rozłąka małżonków). Z kolei omawia przyczyny rozvodu, określone w uzasadnieniu poszczególnych wyroków rozwodowych (cudzołóstwo, złośliwe opuszczenie małżonka, nieprzezwyciężony wstręt, znęcanie się psychiczne i fizyczne nad małżonkiem, skazanie małżonka na długoletnią karę pozbawienia wolności), a następnie wskazuje na podawaną w rozstrzygnięciu sądu winę rozvodu (jednej ze stron lub obojga stron). Na uwagę zasługuje obszerne podsumowanie rozdziału.

Praca Z. Zarzyckiego stanowi cenne studium źródłowe poświęcone doniosłej (nie tylko poznawczo) problematyce. Rozwód w praktyce Sądu Okręgowego w Krakowie w tak szczególnym okresie (1918-1945) został ukazany we wszystkich istotnych aspektach i wymiarach, co pozostaje rezultatem wnikliwych i rzetelnie przeprowadzonych analiz akt sądowych. Poszczególne wątki tematyczne, zarówno w części wprowadzającej, jak i empirycznej, zostały zaprezentowane wyczerpująco, pozwalając czytelnikowi urobić sobie określony pogląd tak na samo zjawisko rozvodu, jak i na jego orzekanie w wymienionym

wyżej sędzie. Przybliżenie mu prawodawstwa małżeńskiego – austriackiego i polskiego w szerszym kontekście historycznym – w przebadanym okresie czasu, przedstawienie stanu źródeł praktyki sądowej, scharakteryzowanie udziału organów wymiaru sprawiedliwości i innych osób urzędowych w przeprowadzaniu procesów rozwodowych, zaprezentowanie postępowań rozwodowych przed trzema instancjami sądowymi, wreszcie szerokie naświetlenie przyczyn konfliktów małżeńskich czyni książkę znaczącym, erudycyjnym studium monograficznym o charakterze interdyscyplinarnym. Dostępny materiał źródłowy został umiejętnie wykorzystany, łącznie ze zilustrowaniem go bardzo cennymi tabelami i wykresami, a zamieszczone na końcu każdego rozdziału „podsumowania” pozwalają na uchwycenie tego, co w obrębie poszczególnych kwestii jest istotne. Niezwykle cenne są wnioski końcowe pomieszczone w zakończeniu pracy, zawierające m.in. krytyczną ocenę austriackiego prawa małżeńskiego (o formie zawarcia małżeństwa i rozwodach) oraz ubolewanie nad niedokończeniem prób kodyfikacyjnych polskiego prawa małżeńskiego w okresie międzywojennym. Nie sposób poza tym nie postrzegać książki również jako fragmentu historii ludzkich dramatów małżeńskich i rodzinnych.

Praca Zdzisława Zarzyckiego, stanowiąca niewątpliwy wkład Autora w rozwój badań nad instytucją rozwodu w praktyce sądowniczej, powinna zainteresować nie tylko historyków prawa, lecz również zajmujących się prawem rodzinnym, a także socjologów rodziny.

ks. Wojciech Góralski